

सानिगुं सङ्कीर्णहोन्तु रक्ताफक्ष्मीप्राचीबलकाकमाच्यो
विषसुष्टिकचेति । सुरसादिर्गणो ह्येष कफहृत्क-
मिच्छदनम् । “पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्तकश्च-
क्रवेरमरिचहृत्पिप्पलीहरेणुःकलाजमोदेन्द्रयवपाठाजीरक-
सर्पपमहानिम्बफलहृत्कुभागीमधुरसातिविषावचाविडङ्गा-
नि कटुरोहिणी चेति । पिप्पल्यादिः कफहरः
प्रतिष्याद्यानिन्दाश्चोः । निहन्त्याहोपनो गुल्ममन्त्रलम्ब-
चामयाचनः” । “एलातगरकृष्णंसीध्यामकत्वक्पत्न्यामधु-
प्राप्रयङ्गुहरेणुकाव्याघ्नखसुक्लिचण्डास्यापेयकन्नीवेष्टकचो-
चचौरकबालकगुग्गुलुसर्जरसतुल्यककुन्दरुकाऽगुरुश्लेष्मोशी-
रभद्रदारुकुङ्कुमानि पुष्पागकेशरश्चेति । एलादिको
वातकफौ निहन्त्याद्विषमेव च” । “हृत्तीक्ष्णरुक्ताफिक्ताकुटज-
फलपाठा मधुकञ्चेति । पाचनीयो वृहत्यादिर्गणः पि-
त्तानिलापहः । कफारोचकहृत्तामसमूलकच्छूरापहः” ।
“पटोलचन्दनकुचन्दनमूर्च्छागुडूचीपाठाः कटुरोहिणी चे-
ति । पटोलादिर्गणः पित्तकफारोचकनाशनः” ।
“जषकसैन्धवशिवाजतृकाशीषद्वयहृत्कुनि तत्पकञ्चेति
जषकादिः कफं हन्ति गणो मेदोपियोगः । “सुचा-
काहरिद्रादाहरिद्राहरोतक्यामलकविभीतककुष्ठहैमवतीव-
पाठाकटुरोहिणीमाङ्गष्टातिविषाद्राविडोभङ्गातकानि चि-
त्वकचेति । एष सुस्तादिको नाम्ना गणः श्लेष्मिण्-
दनः” । “हरितक्यामलकविभीतकानि लिफला ।
लिफला कफपित्तघ्नौ मेहकुष्ठविनाशनौ” ।
“पिप्पलीमरीचश्चक्रवेराणि लिफटुकम् । “त्वग्रूषणं कफ-
मेदोघ्नं मेहकुष्ठत्वगामयान् । निहन्त्याहोपनं मूत्रपिनसा-
ग्नप्रत्यतामपि” । “आमलकीहरोतकीपिप्पल्याचित्तकचेति ।
आमलक्यादिरितेष गणः सर्वस्वरापहः । चतुष्टो दी-
पनो दृष्यः कफारोचकनाशनः” । “लाक्षारेवतकुटजाऽ-
श्वपारकटफलहरिद्राद्वयनिम्बसप्तच्छदमाक्षतप्रस्तायमाणा
चेति । कषायस्तिक्तमधुरः कृफपित्तार्तिनाशनः” ।
“विद्वान्निभन्नुष्टुपकाटलाकाश्चर्य्यचेति महत् । सतिक्तं
कफवातघ्नं पाके लघ्निदीपनम् । मधुराहुरसञ्चैव पञ्च-
मूलं महत् स्मृतम्” । “कुशकायनलदर्भकारुड्वेकुका इति
तण्ण्यं त्रकः । मूलदोषविकारञ्च रक्तपित्तं तथैव च ।
अन्यः मधुक्तः क्षीरेण शीघ्रमेव विनाशयेत् । एषां वा-
तहराशयावन्यः पित्तविनाशनः । पञ्चकौ श्लेष्म-
शमनावितरी परिकीर्त्तितौ” इति विशेषश्च दत्तम् ।
आमान्यतस्तु तत्रैवोक्तम् “अन्धं कपित्थं श्लेष्माणं शम-

यति रुक्मवीर्यत्वात् मधुरं क्षौद्रञ्च” । रसभेदस्य तत्रेतता
तत्रोक्ता । “ये रसा श्लेष्मशमनाभवन्ति यदि तेषु वै ।
श्लेष्मगौरवशैत्यानि बलासं वर्द्धयन्ति ते” (बलास कफम्)
तत्पाकपरिपाटी तत्रैवोक्ता । “श्लेष्मा विदग्धोऽवयवता-
मुपैति” खतेजोनिजैः श्लेष्मा यमं याति शरीरिणाम् ।
“तत्र यद्गमे गुणा वीर्यसंज्ञकाः शीतोष्णस्निग्धरुक्मदु-
तीक्ष्णपिच्छिलविशदास्तेषां तीक्ष्णोष्णावानेयौ । शीत-
पिच्छिलावस्वगुणभूयिष्ठौ । पृथिव्यस्वगुणभूयिष्ठः श्लेष्मः ।
तोयाकाशगुणभूयिष्ठं रुद्धत्वं । वायुगुणभूयिष्ठं रौक्ष्यम् ।
क्षितिसमीरणगुणभूयिष्ठं वैशद्यम् । गुरुलघुविपाकावक्त-
गुणौ । तत्रोष्णस्निग्धौ वातघ्नौ । शीतरुद्धपिच्छिलाः
पित्तघ्नाः । तीक्ष्णरुक्मविशदाः श्लेष्मघ्नाः गुरुपाको वात-
पित्तघ्नः । लघुपाकः श्लेष्मघ्नः । तेषां रुद्धशीतोष्णाः
स्वर्ग्याद्याः । पिच्छिलविशदौ चतुःस्वर्ग्याभ्याम् । स्नि-
ग्धरुक्मौ चान्नघ्नौ । शीतोष्णौ सुखदुःखोत्पादनेन । गुरु-
पाकः सुष्टविस्मूलतया कफोत्तरोधेन च । लघुर्वर्द्धयि-
त्यमूलतया सारतकोपेन च” ।
“तीक्ष्णोष्णं सूत्रलं हृद्यं कफघ्नं कटुपाकि च” सुश्रु० । त-
न्नाशकद्रव्यगुणभेदाः संक्षिप्यान्वलोक्ताः । “गुरुशीत-
मृदुस्निग्धमधुरस्तिरपिच्छिलाः । श्लेष्मणः प्रथमं यान्ति
विपरीतगुणैर्गुणाः” । तद्विवारणोपाया अन्यलोक्तायथा
“रुक्मक्षारकषायतिक्तकटुकव्यायामनिष्ठोऽन स्त्रीसेवाध्वनि-
युञ्जगागररतिक्रीडापदाघातनम् । धूमाल्युष्णशिरोविरेकव-
सनस्त्रेदोपनाहादिकं पानाहारविहारभेषजमिदं श्लेष्मा-
णसुयं जयेत्” ।
कफहन्तृ कफहाद्यः श्लेष्महन्तृ श्लेष्मादयोऽप्यत्र लि० ।
कफणि पुं स्त्री केन जलेन फणति स्फुरति इत् । भुजमध्य-
यन्यौ । क्रूपरे (कुतुद्र) हेमच० स्त्रीत्वे वा स्त्रीम् ।
कफल लि० कफः साध्यत्वेनाध्यस्य लब् । कफदायके
“वेणोः करीराः कफलासधुरारसपाकतः” सुश्रु० ।
कफवर्द्धन पु० कफं तद्विकारं वर्द्धयति दृढ-विच-ल्यु ।
१पिच्छीतकट्वे विकारण्ड० । २कफद्विकारके लि० ।
कफविरोधिन् पु० कफं विरुणद्धि वि+रुध-णिनि । ३मरिचे
राजनि० । कफविरोधकारके २कफविकारनाशके लि० ।
कफान्तक पु० कफमन्यति अन्त+तत्करोतीति णिच्-ल्यु ल् ।
१वर्द्धयते राजनि० । २कफविकारनाशके लि० ।
कफारि पु० इत्त० । १शुद्धग्राम् राजनि० । २कफनाशके लि० ।
कफिन् लि० कफोऽस्त्यत्र कफ+रिनि । १श्लेष्मप्रधाने अने ।